

ПОЗИЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЧАСУ
В СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті розглядається структура складнопідрядного речення з підрядними часу в середньо-верхньонімецькому періоді, а також порядок слів у підрядних реченнях часу у вищезазначений період. Установлено, що синтаксис середньовірхньонімецької мови тривалий час характеризувався структурною варіативністю.

Важливим маркером, який впливає на системне значення підрядного речення часу як складного мовного знака, варто вважати сполучник із темпоральною семантикою, який є одним із важливих структурних і семантичних складників структурної схеми складнопідрядного речення.

До визначальних елементів структурної організації складнопідрядних речень із підрядним часу належать також зовнішня топологія, тобто розташування підрядного речення щодо головного як показник функціонально-навантаження частин складного цілого й ознака попереднього етапу розвитку.

Основним сполучником, який вводить підрядні речення часу у структуру головного в середньовірхньонімецькій мові, був сполучник *da* (*dō*), який маркував загальну співвіднесеність кількох ситуацій у часі і поєднував частини підрядного речення часу, що виражали одночасні та неодноразові події в минулому.

Підрядні речення часу поділяються на дві групи, перша з яких вводиться сполучниками *do*, *e*, *swenne*, *ez* і характеризується переважним препозитивним розміщенням, а друга вводиться сполучниками *e daz*, *unze*, *daz*, *ī* властиве постпозиційне розміщення.

Складнопідрядні речення часу в середньовірхньонімецькій мові характеризуються структурною варіативністю розташування головної і підрядної частин. Остання розташовувалася як у препозиції, так і в постпозиції щодо головної частини.

Ключові слова: поліфункціональність, постпозиція, препозиція, підрядне речення, сполучник, порядок слів, модель речення.

Часові конструкції завжди привертали до себе увагу як вітчизняних [2; 3; 4; 5; 6], так і закордонних [7; 8; 9; 12; 11; 13; 10] мовознавців. У підрядних реченнях часу чітко виявляється взаємодія комунікативної і структурно-семантичної будови останніх. Саме тому вивчення функціональних особливостей складного речення, зокрема підрядного речення часу, актуальне в сучасній лінгвістиці. Підрядні речення часу є одним із компонентів синтаксичної системи мови. У германістиці проблема функціонування часового підрядного речення як цілісної синтаксичної одиниці в історичній перспективі дотепер не була об'єктом окремих наукових досліджень.

Оскільки підрядні речення часу були недостатньо досліджені в діяхронному плані, ми визначили актуальною потребу з'ясування структурних і функціональних ознак підрядних речень часу в середньовірхньонімецькій мові в контексті розв'язання загальної проблеми формування останніх і механізмів їх змін.

Отже, за мету в статті ми ставимо з'ясування домінуючої складнопідрядного речення з підрядним часу в зазначений період.

Основним сполучником, що вводив підрядні речення часу в середньовірхньонімецькій мові, був сполучник *da* (*dō*) [3, с. 158], який указував на загальну співвіднесеність кількох ситуацій у часі і поєднував частини підрядного речення часу, що виражали одночасні та неодноразові події в минулому за допомогою часових форм претеріта та плюсквамперфекта. На підтвердження вищезазначеного проаналізуємо приклад:

(1) *Dō si die rede vernamen leit was in innekliche daz* (*Nibelungenlied*, 0140,4). «Коли вони почули промову, вона їх, звісно, засмутила».

У прикладі (1) підрядне речення розташовується у препозиції щодо головного речення. У структурі підрядного речення спостерігаємо фінальну позицію присудка *vernamen* і контактне постпозиційне розташування підмета *si* зі сполучником *dō*. Згідно з результатами дослідження пам'ятки середньо-

верхньонімецького періоду «Пісня про Нібелунгів», сполучник *dō* вживається в підрядних реченнях часу в 54,66% із загальної кількості (386) проаналізованих одиниць. Це дає змогу стверджувати, що в середньовісній німецькій епоху сполучник *dō* був основним часовим сполучником із недиференційованим часовим значенням, який вводив підрядні речення часу.

Проведений нами підрахунок виявив, що підрядні речення часу зі сполучником *dō* у препозиції щодо головного речення трапляються в 64,3% випадків. Проте серед підрядних речень часу зі сполучником *dō* в досліджуваній пам'ятці трапляються також такі, що розташовуються в постпозиції щодо головного речення, що становить 35,7%. Постпозиційне розташування підрядного речення часу розглянемо у прикладі (2):

(2) *Mit zvhten si do gie dō si den gast vil edelen vñ ovch ir bruder enpfie* (*Nibelungenlied*, 0356, 4). «Як чомно вона поводилася, коли зустрічала чужинця і свого брата».

Із прикладу (2) видно, що підрядне речення часу зі сполучником *do* розташовується у постпозиції щодо головного речення. Присудок підрядного речення *enpfie* розташовується у фінальній позиції, що відповідає нормам порядку слів сучасної німецької мови.

Згідно з нашими підрахунками, у 32% випадків підрядні речення часу, марковані сполучником *dō*, мають медіальну позицію присудка. Питома вага підрядних речень часу, що становить 68%, припадає на ті, у яких присудок розташовується у фінальній позиції. Отже, можна стверджувати, що в досліджуваній період активно розвивається фіксований порядок слів у підрядних реченнях, що притаманний сучасній німецькій мові, хоча все ще засвідчується залишками вільного порядку слів, який був притаманний рінним етапам розвитку німецької мови. Отже, для підрядних речень часу, маркованих сполучником *dō*, характерні як препозиція, так і постпозиція розташування щодо головного речення.

Сполучник *dō* був не єдиним сполучником, який вводив підрядні речення часу в середньовісній німецькій період, оскільки з ним конкурували сполучники *ē daz*, *unz(e)*, *ē*, *als(o)*. Порівняємо такі речення:

(3) *Ē daz ir scheidet hin so nemt die mine gabe* (*Nibelungenlied*, 0312,1–0312,2). «Перш ніж ви поїдете туди верхи, візьміть мій дарунок».

У прикладі (3) сполучник *ē daz* (*перш ніж*) поєднує підрядне речення з головним. Підрядне речення розташовується у препозиції щодо головного речення. У структурі підрядного речення присудок *scheidet* займає медіальну позицію, контактено розташовуючись із підметом *ir*. Приклад (3) має структуру підрядного речення, яка притаманна сучасній німецькій мові, оскільки порядок слів у прикладі (3) є вільним.

Наше дослідження пам'ятки «Пісня про Нібелунгів» виявило невисоку частотність вживання сполучника *ē daz* у підрядних реченнях часу: 6,99% із загальної кількості (386) проаналізованих одиниць. У процесі нашого дослідження встановлено, що для підрядних речень часу, маркованих сполучником *ē daz*, була типова також і постпозиція (63%) щодо головного речення, як у прикладі (4):

(4) *Ez was noch vil vnnahen e daz si wrde sin wip* (*Nibelungenlied*, 0636,4). «Минуло багато часу, поки вона не стала дружиною».

У прикладі (4) підрядне речення часу зі сполучником *e daz* розташовується в постпозиції щодо головного речення. Присудок підрядного речення *wrde* займає медіальну позицію, контактено розташовуючись із підметом *si*.

Проаналізуємо приклад (5), який унаочнює розташування головних членів підрядного речення за правилами порядку слів сучасної німецької мови.

(5) *Den abent zvo der nahe si heten gvot gemach vnze man den liechten morgen aber schinen sach* (*Nibelungenlied*, 1387,1–1387,2). «День скінчився, вони відпочивали, поки не побачили як знов настає ранок».

Із прикладу (5) видно, що підрядне речення часу зі сполучником *vnze* розміщується в постпозиції щодо головного речення. Підмет *man* займає друге місце після сполучника *unze*, а складений присудок *schinen sach* займає фінальну позицію.

Аналіз підрядних речень часу пам'ятки «Пісні про Нібелунгів» виявив невелику кількість підрядних речень зі сполучником *unze*, яка становить 5,44% із загальної кількості (386) проаналізованих одиниць. У досліджуваній пам'ятці серед підрядних речень часу зі сполучником *unze* наявні лише ті, що розташовуються в постпозиції до головного речення.

Паралельно із загальноновживаним сполучником *dō* та сполучниками *e daz* та *unze* в середньовісній німецькій період для вираження одноразової дії в минулому вживався сполучник *als(o)*, який Г. Пауль розглядав як синтаксичний синонім сполучника *dō*. Проаналізуємо функцію сполучника *als(o)* у прикладі (6):

(6) *Als er Hagen sach der helde wider den recken in vil großen zorñ (Nibelungenlied, 1591,4). «Коли він побачив Хагена, він гнівно заговорив до героя».*

Підрядне речення розташовується у препозиції щодо головного. Присудок підрядної частини *sach* ужитий у часовій формі претеріт, що вказує на співвіднесеність двох одночасних ситуацій у минулому. Присудок підрядної частини *sach* розташований у фінальній позиції, підмет *er* розташований контактено зі сполучником *als*. Підрядне речення у прикладі (6) відображає структуру сучасного підрядного речення.

Для порівняння речення (7):

(7) *Div ross bereitet warn den Sigemundes man als(o) si wolden riten heim in Niderlant (Nibelungenlied, 1094,2–1094,3). «У винагороду їм привели коней, коли вони хотіли подорожувати до країни Нібелунгів».*

Бачимо, що підрядне речення часу, введене сполучником *also*, розташовується в постпозиції щодо головного речення. Складений дієслівний присудок підрядної частини *wolden riten* займає медіальну позицію. Така структура підрядного речення є типовою для середньовісньонімецького синтаксису.

Згідно з підрахунками, підрядні речення зі сполучником *als(o)* розташовуються у препозиції в 42,3% випадків, у постпозиції – у 57,7% випадків. Домінуючою є фінальна позиція присудка в підрядній частині, що становить 74,1%. Медіальна позиція присудка становить нечисленну кількість – 25,9%.

Проаналізуємо наступний приклад (8), що унаочнює послідовність перебігу подій у підрядному реченні часу, маркованому сполучником *ē*, який був синонімічним сполучнику *e* *daz*:

(8) *Ē er begrabn wrde man sanch uñ las (Nibelungenlied, 1074,3). «Ледь його поховали, там вже читали та співали».*

Очевидно, що підрядне речення часу вжите у препозиції до головного речення. Порядок слів підрядного речення з фінальною позицією присудка *begrabn wrde* відображає тенденцію тяжіння структури середньовісньонімецького речення до сучасної норми німецької мови. Підмет *er* розташовується контактено зі сполучником *ē*.

Аналіз складнопідрядних речень часу виявив 3,88% підрядних речень часу зі сполучником *ē* із загальної кількості (386) проаналізованих одиниць. Результати фактичного матеріалу показують, що підрядні речення часу зі сполучником *ē* можуть розташовуватися також у постпозиції щодо головного речення, як у прикладі (9):

(9) *Die yrumten in dem strite vil manigen helt tot ē si daz reht erfunden wie chune was ir lip (Nibelungenlied, 0201,2–0201,3). «У суперечці вони вбили багато ворогів, перш ніж вони дізналися, які хоробрі були їхні тіла».*

Проведене дослідження підрядних речень часу зі сполучником *e* виявило 53% тих, що розташовуються у препозиції щодо головного речення, та 47% – у постпозиції. Зазначимо, що із загальної кількості (17) проаналізованих одиниць у 47% випадків присудок розташований у медіальній позиції, та в 53% – у фінальній позиції, що свідчить про вільний порядок слів у досліджуваній період.

Проведений нами аналіз підтвердив висунуту раніше тезу про поліфункціональність сполучника *daz* у середньовісньонімецькій мові [1, с. 67, 106; 3, с. 157], що унаочнюється таким прикладом (10):

(10) *Daz enchund er niht erwenden vil chreflich wart sin not (Nibelungenlied, 0642,3). «Коли він заважав їй спати, вона забороняла йому нестоїти».*

Бачимо поліфункціональність сполучника *daz*, який у середньовісньонімецькій мові уводив усі види підрядних речень. Підрядне речення у прикладі (10) розташовується у препозиції щодо головного речення. Структура підрядного речення характеризується вільним розташуванням членів речення. Присудок *enchund* займає медіальну позицію, а підмет *er* займає фінальну позицію, що не є типовим для норм сучасної німецької мови. Аналіз складнопідрядних речень часу «Пісні про Нібелунгів» виявив 3,89% підрядних речень часу зі сполучником. Невелика кількість випадків вживання сполучника *daz* пояснюється нами тим фактом, що в цей часовий історичний період існувала розвинена система сполучникових засобів для введення підрядних речень часу, а сполучник *daz*, який усе ще не втратив своєї поліфункціональності у середньовісньонімецькій мові, поодиноким слугував маркером підрядності як залишковий елемент давньовісньонімецького періоду. Випадки розташування підрядних речень часу, поєднаних поліфункціональним сполучником *daz*, у препозиції щодо головного речення є поодинокими і становлять лише 13%. Проте питому вагу (87%) становлять підрядні речення такого типу в постпозиції щодо головного речення, як у прикладі (11):

(11) *Doch bat er si so lange daz ez sit geschach (Nibelungenlied, 2091,1). «Він прохав її до тих пір, поки цього не трапилося».*

Підрядне речення часу у прикладі (11), поєднане сполучником *daz*, розташовується в постпозиції щодо головного речення. Структура підрядного речення характеризується фіксованим розташуванням

членів речення. Присудок *geschach* займає фінальну позицію. Порівнюючи приклади (10–11), можна говорити про те, що фіксація членів речення в досліджуваній період все ще не становила норми. Так, 40% проаналізованих одиниць зі сполучником *daz* мають присудок у медіальній позиції, 60% – у фінальній.

Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовісній німецькій мові найпоширенішим сполучником підрядних речень часу був недиференційований сполучник *dō*, який уводив більшість підрядних речень часу зазначеного періоду і який мав семантику одночасності та неодноразовості співвіднесених подій у головній та підрядній частинах. З ним конкурували сполучники з більш чітким диференційованим значенням, як-от *als(o)*, *ē daz*, *ē*, *unze*. Сполучник *daz* зберігає в підрядних реченнях часу свою поліфункціональність і вживається для передачі як одночасних, так і послідовних подій у головній і підрядній частинах складного речення.

Уживання сполучника *als(o)* як синтаксичного синоніма сполучника *dō* пояснюється тим, що сполучник *dō* був надлишковим елементом давньовісній німецької мови. Виникнення нових сполучників у середньовісній німецькій мові, як, наприклад, *als(o)*, сприяло поступовому витісненню старих сполучників, як-от *dō*, який паралельно вживався в середньовісній німецькій мові і остаточно зник з ужитку в нововісній німецькій мові, а сполучник *als(o)* служить у сучасній німецькій мові для передачі темпоральних відношень.

Синтаксис середньовісній німецької мови характеризувався подальшим розвитком і удосконаленням у структурі складних речень і формуванням специфічного порядку слів, і, хоча більшість підрядних речень часу демонструють структури, схожі із сучасною німецькою мовою (присудок підрядного речення займає фінальну позицію, а підмет підрядного речення займає другу позицію після сполучника), порушення порядку слів все ж таки трапляються. Про це свідчать медіальна присудка в підрядному реченні та пересув підмета із другого місця на іншу позицію. Відхилення від норми порядку слів наділяють підрядні речення часу новими стилістичними функціями і виступають як певний стилістичний прийом, викликаний ритмічною організацією поетичного тексту. Іншою причиною варіативного використання старих і нових синтаксичних конструкцій є залишкові тенденції давньовісній німецької мови, що характеризувався вільним розташуванням компонентів складного цілого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. Москва : Изд-во лит. на иностр. яз., 1955. 320 с.
2. Зошенко Л.М. Понятие времени и его реализация в немецком языке (диахроническое исследование) : дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04. Одесса, 2008. 196 с.
3. Левицький В.В. Історія німецької мови : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2007. 216 с.
4. Фефелова В.В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2006. 20 с.
5. Функтова Ю.С. Своєрідність функціонально-семантичного поля темпоральності в німецькій мові з погляду когнітивної лінгвістики. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*. 2001. № 3. С. 150–152.
6. Цабалова О.Р. Сложные синтаксические комплексы с придаточными предложениями обстоятельственного типа в текстах немецкого средневековья: на материале романа XV в. «Понтус и Сидония» : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Москва, 2000. 248 с.
7. Axel-Tober K. (Nicht-)kanonische Nebensätze im Deutschen: Synchronische und diachronische Aspekte. Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2012. 400 S.
8. Behagel O. Deutsche Syntax. Bd. III. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1928. 322 S.
9. Blühdorn H. Zur Semantik der Konjunktion als. Paradigmatische und syntagmatische Aspekte. *Particulae collectae. Festschrift für Harald Weydt zum 65. Geburtstag*, 2003. 13, 1/03. S. 11–53. URL: http://www.linguistic/online.de/13_01/bluedorn.html.
10. Dürscheidt Chr. Grundlagwn und Theorien. 5., durchges. Aufl. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2010. 256 S.
11. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik. Band 2 : Der satz. 2., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Stuttgart : J.B. Metzler, 2004. 564 S.
12. Krause M. Wie eine historische Grammatik der temporalen Relation aussehen könnte <...>. *Historische Textgrammatik und historische Syntax des deutschen: Traditionen, Innivationen, Perspektiven*. Berlin ; New Zork : Walter de Gruyter, 2010. S. 195–219.
13. Sonnenberg B. Korrelate im Deutschen: Beschreibung, Geschichte und Grammatiktheorie. Tübingen : Niemeyer, 1992. 299 S. (Reihe Germanistische Linguistik ; 124).

М. П. Оксанич. Позиционные характеристики подчиненных предложений времени в средневерхненемецком языке. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается структура сложноподчиненного предложения с подчиненным временем в средневерхненемецком периоде, а также порядок слов в подчиненных предложениях времени в вышеуказанном периоде. Было установлено, что синтаксис средневерхненемецкого языка долгое время характеризовался структурной вариативностью.

Важным маркером, который влияет на системное значение подчиненного предложения времени как сложного языкового знака, следует считать союз с темпоральной семантикой, который является одним из важных структурных и семантических компонентов структурной схемы сложноподчиненного предложения.

К важным элементам структурной организации сложноподчиненных предложений с подчиненными временем относятся также внешняя топология, то есть расположение подчиненного предложения по отношению к главному как показатель функционального наполнения частей сложного целого, и характеристика прошлого этапа развития.

Основным союзом, который вводил подчиненные предложения времени в структуру главного, в средневерхненемецком языке был союз *da* (*dō*), который маркировал общее соответствие нескольких ситуаций во времени и соединял части подчиненного предложения времени, которые выражали одновременные и неодновременные события в прошлом.

Подчиненные предложения времени делятся на две группы: первая из которых вводится союзами *do*, *e*, *swenne*, *ez* и характеризуется преимущественно препозитивным размещением, а вторая вводится союзами *e daz*, *unze*, *daz*, для нее типично постпозиционное размещение.

Сложноподчиненные предложения времени в средневерхненемецком языке характеризуются структурной вариативностью расположения главной и подчиненной части. Последняя размещается как в препозиции, так и в постпозиции по отношению к главной части.

Ключевые слова: полифункциональность, постпозиция, препозиция, подчиненное предложение, союз, порядок слов, модель предложения.

M. Oksanich. Positional characteristics of temporal subordinate clauses in Middle High German. – Article.

Summary. The paper deals with the structure of Complex Sentence with subordinate clauses of time in Middle High German, as well as with word order peculiarities in the mentioned period. It is cleared out that Middle High German Syntax was characterized by structural variation.

A temporal conjunction is defined as a marker which influences the meaning of a subordinate clause, and is an important semantic component of a complex sentence structure.

Structural organization of a Complex sentence with temporal subordinate clauses embraces outer topology, that is, the arrangement of subordinate and main clauses as a marker of functional loading of sentence components and also as a feature of historical development.

The main conjunction which introduced temporal subordinate clauses in Middle High German was situations in time, and united (non)simultaneous events in the past.

Subordinate clauses of time are divided into two groups, the first one being introduced by conjunctions “do”, “e”, “swenne”, “ez” in pre-position, the second being introduced by conjunctions “e daz”, “unze”. “daz” in post-position

Complex sentences with temporal subordinate clauses are characterized by structural variation in the main and subordinate parts, the latter being situated in pre- or post-position to the main clause.

Key words: polyfunctionality, pre-position, post-position, subordinate clause, conjunction, word-order, sentence pattern.